

MAGYAR NYELV

XCIX. ÉVF.

2003. MÁRCIUS

1. SZÁM

Kommunikáció és identifikáció*

A kommunikációról szóló szakirodalom fölmérhetetlen mennyiségű. Mindemellett azt tapasztaljuk, hogy alig foglalkozik a tulajdonneveknek a gondolatközlésben betöltött szerepével, a neveknek a beszédben megjelenő problémájával. Jóllehet vizsgált anyagában számtalanszor előfordul tulajdonnév, ez inkább csak gazdaságossági szempontból történik, mint ahogyan CLARK és CARLSON (HERBERT H. CLARK — THOMAS B. CARLSON, *Beszédaktusok és hallgatók*. In: PLÉH CSABA — SÍKLAKI ISTVÁN — TERESTYÉNI TAMÁS szerk., *Nyelv — kommunikáció — cselekvés*. Osiris K., Bp., 1997. 149) példájában nehez lenne közszavakkal helyettesíteni a keresztnéveket: „*Anna, Barbarához, Karcsihoz és Dávidhoz*: Barbara, Karcsi és Dávid, ... fogjatok kezét Elvirával, Ferivel és Gyurkával...” (Siklaci István fordítása). Meg lehetne azonban próbálni: A szőke lány a barna coffoshoz, a farmernadrágos fiúhoz és a pulóveres fiatalemberhez... stb. CHOMSKY (NOAM CHOMSKY, *Mondattani szerkezetek*. *Nyelv és elme*. Ford. Zólyomi Gábor. Osiris-Századvég, Bp., 1995. 214) példáiban (*Mary has lived in Princetown; Has Mary lived in Princetown?*) egyszerűen használhatnánk közneveket a tulajdonnevek helyett (*A lány eddig falun lakott; Falun lakott eddig a lány?*). Természetesen a közlés szempontjából, vagyis a kommunikációelméleti kutatás számára mellékes az, hogy közszó vagy tulajdonnév a topik eleme, illetőleg helyettesíthető-e közszóval a tulajdonnév. Nem lenne mellékes az a nyelvi jelek keletkezése szempontjából. JAKOBSON elsősorban filozófiai megközelítéssel, a kezdetektől, Platón Kratülosz-dialógusától Locke, Descartes, Whitney, Saussure, Meillet, Bloomfield, Jespersen és mások munkái nyomán saját koráig bemutatta a nyelvi jelek önkényességéről vagy megegyezéssel társadalmi használatáról szóló vitát, és sehol sem talált megkülönböztetést a név és tulajdonnév között (ROMAN OSZPOVICS JAKOBSON, *Hang — jel — vers*. *Gondolat*, Bp., 1972. 116—8). LÉVI-STRAUSS a nyelvhez hasonló struktúrákat a rokonsági rendszerekben, mitológiákban, rítusokban, művészetekben stb. kereste (CLAUDE LEVI-STRAUSS, *Les structures élémentaires de la parenté*. Bruxelles, 1949.). Kultúranropológiai kutatásaiban foglalkozott ugyan néhány indián törzs névválasztásával, de elsősorban a tabukat, totemneveket vizsgálta, nem pedig az identifikációs rendszert.

Minden bizonnyal vannak olyanok, akik számára meglepő, másoknak természetes a tulajdonnevek mellőzése a jelentéselméletekben, hiszen még ma sem egységes a tudományos álláspont a tulajdonnevek „jelentése” terén. Egyesek szerint (pl. GOMBOCZ ZOLTÁN, *Összegyűjtött művei*. I. MTA K., Bp., 1938.) a magyar nyelvben a *Dózsa György*, *Kossuth Lajos*, *Móricz Zsigmond* stb. értelmetlen hangsor, amelynek a jelölt személy,

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2002. december 11-i közgyűlésén.

a denotátum maga a jelentése; mások szerint (pl. BALÁZS JÁNOS, *Le nome propre dans la système de signes linguistiques*. In: *Attidel VII. Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche*. Firenze, 153—9, UŐ., *A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében: ÁNyT. I. 1963: 41—52*) ezeknek „jelentései”: ’magyar’, ’férfi’ stb. Mindennek következtében érthető, hogy KIEFER FERENC igényes és gazdag anyagú jelentéstani könyvének csupán másfél százaléka foglalkozik a tulajdonnevekkel (*Jelentéelmélet*. Corvina K., Bp., 1999. 159—66). Abban is többek között ezt olvashatjuk: „A strukturális szemantikát nem a tulajdonnevek vonatkozásának kérdése érdekli elsősorban, hanem a tulajdonnevek köznevesülésének problémája, és azoknak a funkcióknak a jellemzése, amelyeket a tulajdonnév a különböző nyelvi kontextusokban betölthet” (163). A valóságban nem létező denotátumú tulajdonnevek vonatkozásait kvantifikációval (univerzális és egzisztenciális kvantorok/operátorok behelyettesítésével) igyekeznek megoldani, de a végén önmaga állapítja meg: „A kvantorelemzés sem tökéletes, a módszer további részletezésétől azonban eltekintünk” (162). Ezek az idézetek annak a fölismerésnek a bizonyítékai, hogy a nyelvtudomány, bármily mélyreható és elvonatkoztató is, önmagában nem vállalhatja a nyelvi eszközökkel történő identifikáció elméletének kutatását, nem tartja azonosnak a kommunikáció és az identifikáció vizsgálatának módszereit. Ezt BLOOMFIELD már hetven évvel ezelőtt megfogalmazta, amikor így írt: „...a grammatical distinction between »noun« and »name« is not legitimate”, vagyis pusztán nyelvészeti eszközökkel nem lehet különbséget tenni közszó és tulajdonnév között (LEONHARD BLOOMFIELD, *Language*. New York, 1933., idézi W. F. H. NICOLAISEN, *Names as Verbal Icons: Names 22. 1974: 105*). Ezt elfogadta és vallja a külföldi névtanosok nagy része is. A magyar névtudományban azonban még BARABÁS ANDRÁS, KÁLMÁN C. GYÖRGY és NÁDASDY ÁDÁM írása után (*Van-e a magyarban tulajdonnév?: NyK. 77. 1977: 135—55*) sem foglalkozott a kérdéssel jó ideig senki, s csak az utóbbi időben fordult feléje némi figyelem HEGEDŰS ATTILA (*Mi a tulajdonnév?: Névtani Értesítő 19. 1997: 5—8, UŐ., Mi a tulajdonnév? (II.): Névtani Értesítő 21. 1999: 314—7*) s a magam vitázó cikkei nyomán (HAJDÚ MIHÁLY, *A tulajdonnév mint szófaji kategória*. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Miskolc, 1995. augusztus 28—30. I—II. Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézetének kiadása*. Bp. — Miskolc, 1997. 471—7, *A tulajdonnév „meghatározása”*: *Névtani Értesítő 20. 1998: 5—121, Tulajdonnevek a nyelvi rendszerben*. In: *Tanulmányok a magyar nyelvről. Tanulmányok Fekete Péter 70. születésnapjára*. Szerk. H. VARGA GYULA. Eger, 1998. 52—6 stb.). Mindenképpen eredménye ezeknek a névtani munkáknak, vitáinknak, álláspontjaink több fórumon való kifejtésének, hogy az újabb grammatikák (A. JÁSZÓ ANNA főszerk., *A magyar nyelv könyve*. Trezor K., Bp., 1991.; KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan. 1—3*. Akadémiai K., Bp., 1992—2000.; É. Kiss Katalin — Kiefer Ferenc — Siptár Péter, *Új magyar nyelvtan*. OSIRIS K., Bp., 1998.; KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000.) megemlítve azt, hogy milyen fajúak vannak, esetleg hogyan képezhetők a tulajdonnevek, mellőzik vagy teljesen külön fejezetben tárgyalják sajátágaikat, összefüggéseiket, alaposabb rendszerezésüket stb. Csak annyit szeretnék a magyar névkutatás nevében kérni, hogy az ezután megjelenő nyelvtanok illesszenek be főnévi fejezeteikbe, a tulajdonnevek rendszerének vagy helyesírási szabályainak bemutatása elé egy efféle mondatot: „A tulajdonnév olyan nyelvi jel (értelmetlen hangsor, bármilyen szófajú szó, szókapcsolat, nyelvi szerkezet, akár mondat vagy szöveg), amely a kommunikációban aktuális vagy szituációs főnév, vagyis bármi volt is korábban, tulajdonnévvé válva főnévként viselkedik.”

Az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé haladva az identifikációnak azokat az eseteit vegyük vizsgálat alá, amelyek megegyeznek az állatok és az emberek világában. Azt tapasztaljuk, hogy az azonosítás — különböző szinteken — biológiai törvénye az élővilágnak. Még az egysejtűek is fölismerik a fényt, a növények a függőleges—vízszintes közötti különbséget, az állatok azonosító képessége pedig sokszor fölülmúlja az emberét. A kutyafélék szaggal való azonosítása, felségterületük kijelölési módja közismert, de a rovaroknak sokkal érzékenyebb szaglószerveik differenciáltabb azonosításra képesek. Egy fajhoz tartozó lepkék hím és női egyedei a párzás időszakában sok kilométer távolságból is egymásra találhatnak. A társadalmat alkotó rovarok (méhek, hangyák, termeszek stb.) pedig a saját közösségükhöz tartozókat illatuk alapján azonosítják (vö. SZÉKY PÁL, Állat az állatnak üzen. Biokommunikáció. Natura K., Bp., 1986.). Különösen érvényes ez a méhekre, akik a család egyetlen anyját az illatmirigyekből kibocsájtott fermentumok alapján ismerik föl, s az esetleg valahogyan bejutott másikat azonnal megölik. A legtöbb ember (előzetes ismeret alapján) fölismeri a Hypo jellegzetes szagát, a nők többsége pedig különbséget tud tenni az Amazone, Chanel, Dior, Infini, Jungle, Obsession, Tendre Poison illatok között. Ugyanígy a férfiak között is akad, aki meg tudja különböztetni az Amphora, Davidoff, Mac Baren, Prince Albert, Three Nuns pipadohány füstjét. Természetesen többen vannak azok, akik a Kecskeméti barack meg a Szatmári szilva illata alapján disztinkválhatnak, vagyis azonosítják a tulajdonnevet a denotátummal.

Hasonlóképpen az ízek alapján is lehet azonosítani a különböző étel- és italmárkákat. Van olyan, aki a Pick és Hertz szalámit becsukott szemmel meg tudja különböztetni egymástól, vagyis azonosítja a fűszerezése, zamata alapján. Ugyanígy identifikálható a Pethes-leves és az Újházi-leves, a Gundel-saláta és a Gellért-saláta vagy a Liget-saláta és a Csekonics-saláta, a Dobos-torta, Fedák-torta, Rácz-torta stb., nem beszélve a különféle márkájú italok jellegzetes ízéről. A konyakok között jó ízérékű és gyakorlott ivó megkülönbözteti a Budafok, Lánchíd, Martell, Metaxa, Napoleon, s még ez utóbbin belül is a D'Elba, Élysée, Imperial, La Fayette stb. márkákat.

A hangok által történő azonosítás mind az állatvilágban, mind az emberek között általános. Az énekesmadarak revierjükben azonosított hangok alapján túrnek meg egyeseket, üldöznek el másokat. Egy-egy hodályban az anyajuhok néhány nap leforgása alatt egyszerre ellenek, s közben mindegyik állandóan hangot ad, amit újszülött báránya azonnal viszonz. Az eltévedt vagy kiemelt kisbárányokat pár perc alatt megtalálja anyjuk, illetve visszatálnak anyjukhoz kölcsönös bégetéseik fölismerése nyomán. Az egy istállóban hosszabb ideig egymás mellett álló lovak nyerítéseikről fölismerik egymást. Amikor egyik néhány órás munka után visszatér, s az udvaron, társa meglátása nélkül fölnyerít, a másik az ember számára is érezhető vidám hanggal viszonzza a nyerítést, annak bizonyosságául, hogy látatlanban, hangjáról is azonosította az érkezőt. Az emberek a rádióban fölismerik tagtársunk, Bózsöny Ferenc jellegzetes hangját, de a mostani bemondók vagy ismertebb politikusok között is vannak olyanok, akiket többször hallunk, s hangszínezetükről azonosítunk. Hogyne tudnánk saját családtagjainkat például telefonon keresztül fölismerni! Csökkentlátók között különösen gyakori a hanggal való azonosítás, és nem ritkán egy-egy vak személy akár több száz embert tud hangjáról, hangszínezetéről identifikálni.

Még nagyobb az azonosítás pontossága a látás alapján. Így találják meg fészüket, odújukat a madarak, rovarok, ragadozók stb. Mi, emberek pedig nem csupán utcán való találkozásokkal ismerjük föl egymást, hanem tévében, filmen, fényképen stb. Ugyanígy fölismerünk képről minden épületet, amit már láttunk, vagyis amelynek képe és neve már a tudatunkban megvolt (*Országház, Operaház, Lánchíd* stb.), szemben az állatokkal, amelyek nem tudnak áttételesen identifikálni. Egy kutyának például hiába mutatjuk gazdája fényképét, nem tudja azonosítani. (Más az, ha televízióban látja, s a hangját is hallja!)

Az állati kommunikáció kutatói (pl. W. H. THORPE, *Animal Vocalization and Communication*. New York, 1967.; THOMAS A. SEBEOK ed., *Animal Communication*. Bloomington — London, 1968., Uő., Az állati hírközlés kutatása: a zooszemiotikai modell: *Természet Világa* 1973/7: 315—8; SZÉKY i. m.; stb.) szerint az állati nyelv mindig „célirányos, rendezett és propozicionális”, vagyis az állat „nem hazudik”, ok nélkül nem „beszél”, hiszen ösztöne szerint cselekszik és „kommunikál”, s ez vonatkozik az identifikációs tevékenységére is, amely lehet téves, de soha nem megtévesztő. A tulajdonnevek kutatója azt tapasztalja, hogy az emberi azonosítás lehet téves, de a tulajdonnév-használat rendezett és információt közvetítő, még akkor is, ha tudatosan megtévesztő. KARL POPPER szerint (KARL R. POPPER, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Oxford, 1972.) két szintet kell megkülönböztetnünk a nyelvhasználatban: az alacsonyabb az érzelmi állapot kifejezésére szolgál, a magasabb a gondolatok kifejezésére. Ezt CHOMSKY is elismeri, s azt állítja, hogy ezek a szakaszok nem hidalhatók át (CHOMSKY i. m. 222). Az identifikációt vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy az elsődleges (érzékszervekkel történő vagy animális) azonosítás megfelel POPPER és CHOMSKY alsóbb szintű kategóriájának. A nyelvi jelekkel, tulajdonnevekkel történő azonban nem illeszthető be egyikbe sem, hanem a két kategória között helyezkedik el. Ez látszólag ellentmond CHOMSKY „áthidalhatatlanság” állításának, de csak a fölületes szemlélet szerint. Alaposabb vizsgálat után megállapíthatjuk, hogy az identifikáció a kettő között, vagyis az érzéki és a gondolati szint között helyezkedik el, s nincs kapcsolata egyikkel sem. A tulajdonnév-használat ugyanis nem érzelemkifejezés, de nem is gondolatközlés. Ez utóbbi bizonyítására vegyünk példának egy bemutatkozást! Kéznyújtás közben az egyik fél megmondja a nevét: *Tót István*. Ebben nincs semmi érzelmi töltet. Van-e kommunikációs értéke? Általános vélemény szerint van, hiszen „*Az én nevem [van] Tót István*” vagy „*Engem Tót Istvánnak hívnak*” mondat hangzott el. Azonban „*az én nevem*” behelyettesíthető ez esetben *Tót István*-nal, s akkor ezt kapjuk: „*Tót István [van] Tót István*”. Ugyanígy az *engem* helyére is betehetjük *Tót István*-t, s akkor ezt kapjuk: „*Tót Istvánt Tót Istvánnak hívnak*”. Tehát a bemutatkozás jelentése: '[Az a személy, aki kezet nyújt] *Tót István* azonos *Tót Istvánnal*'. Ennek pedig nincs kommunikációs értelme. Ahogyan PLÉH CSABA és TERESTYÉNI TAMÁS (i. m. 9) írja az efféle közlésekről: „...a referencia azonossága alapján a jelentés szempontjából »üres«-nek kell tartanunk, valahogy úgy, mintha azt mondanánk, *Bertrand Russel azonos Bertrand Russellel*.” Vagyis a bemutatkozás, névsorolvasás, névvel való említés nem kommunikáció, hanem identifikáció.

Ha az azonosítás behatóbb ismeretére törekszünk, meg kell vizsgálnunk azt a gondolkodási folyamatot, ami a tulajdonnév használata közben végbemegy. CHOMSKY (i. m. 147) idézi JUAN HUARTE XVI. századi spanyol orvos elméletét a gondolkodás három szintjéről, amely szerint van *f o g é k o n y é r t e l e m*, ami az érzékek útján bekerült tudást tartalmazza, s ezek szerint ide kell vennünk az identifikációt, a dolgok azonosítását, akár állati, akár emberi az, ha érzékszervek használatával történik. Másodiknak tekinti a *n o r m á l i s é r t e l m e t*, s ez az ismertre alapozva létrehoz olyan gondolatot (ötletet), amilyen előzőleg nem volt meg, tehát alkalmas kognitív rendszer fölépítésére. Szerinte a „normális” emberi értelemnek ez a kategória felel meg, tehát a kommunikáció is ide tartozik. A nyelvi jelekkel történő azonosítás, vagyis a tulajdonnév-használat nem föltételezi újabb gondolatok megjelenését a már ismertek mellé, hiszen az azonosításon kívül nem végez más tevékenységet az elme. A harmadik szint a *kreatív értelem*, amely azonban csak művészeknek, zseniknek és örülteknek adatik meg (HUARTE szerint).

A tulajdonnevek és közsavak között meglevő egyezések és különbségek bemutatásához a jelelmélet kutatói adtak sok segítséget. PEIRCE már 1867-ben elkülönített három szintet a kommunikációban: 1. *i k o n*: olyan jel, amely az általa jelölt tárgyra pusztán

saját jellemzőivel utal; 2. *i n d e x* : olyan jel, amely úgy utal az általa jelölt tárgyra, hogy az a tárgy rá valóban hatást gyakorol, az ikont a tárgy tényleges módosító hatásának teszi ki; ilyen például az érintkezésen alapuló asszociáció; 3. *s z i m b ó l u m* : olyan jel, amely általános eszméket társít egymással. Nemcsak önmagában általános, hanem az a tárgy is általános természetű, amelyre utal. Az általános mindig az általa meghatározott esetek révén létezik (CHARLES SANDERS PEIRCE, A jelek felosztása. In: HORÁNYI ÖZSÉB — SZÉPE GYÖRGY szerk., A jel tudománya. Gondolat K., Bp., 29). Egyértelmű tehát, hogy a szimbólum mindig közszó, az ikon pedig lehet kép, rajz, köszönés, tánc, rítus, szokás stb. meg tulajdonnév is. Nem véletlen, hogy néhány névkutató (NICOLAISEN i. m. 1974., UŐ., Words as Names: Onoma. 20. 1976: 143—60; LESLIE ALAN DUNKLING, Our Secret Names. London, 1981.; stb.) a tulajdonneveket verbális ikonoknak tekinti.

O. SELTZ (Die Gesetze der produktiven und reproduktiven Geistestätigkeiten. Bonn, 1924. 43) kétféle gondolkodásról írt. *P r o d u k t í v* nak nevezte a meglevő tudás vagy ismeret eredeti helyzetben való fölhasználását (mint például a sablonra készített fogaske-rekek marása), *r e p r o d u k t í v* gondolkodásnak pedig az ismeretek más körülmények közötti alkalmazását, más sorrendbe állítását (egy új gépkocsitípus tervezése). Az identifikáció az első kategóriába tartozik. A fölismeréssel (tulajdonnévvel) már ismert dolgot azonosítunk: egy emberrel, földrajzi alakulattal, településsel hozzuk kapcsolatba a nevét. Ezt csak akkor tudjuk megtenni, ha már birtokában vagyunk a legfontosabb ismeret-anyagnak, vagyis meglevő tudásunk van az objektumról. Érdekes példa erre Cinao gróf naplójának egy mondata: „A t t o l i c o riasztó bombatámadásai folytatódtak.” Amennyiben nincs semmi ismeretünk *Attolico* ról, gondolhatunk egy államra, amely bombáz, egy tábornokra, aki elrendelte a bombázást, egy városra, amelyet bombáznak stb. A valóság azonban, hogy Bernardo Attolico olasz nagykövet volt Berlinben, aki a háború hírével és szükségességével „bombázta” fölöttesét, az olasz külügyminisztert. Produktivitásunk ezzel a név és a személy összekapcsolásában ki is merült, identifikáltuk a név denotátumát, amihez előzetes ismeretünk megvolt (vagy utólag megszereztük). A reprodukív gondolkodás szükségessé teszi az identifikált névről való állításaink beépítését a mondatba vagy szövegbe, ami azután már kommunikációt eredményez, s másfajta megközelítést, eltérő vizsgálatot igényel, s ez már elsősorban nem az onomatológia föladata.

A névtan szempontjából is hasznosíthatóan különít el kétféle tudást PLÉH CSABA (A mondatmegértés a magyar nyelvben. Osiris K., Bp., 1998. 201—2). Az egyik szerinte *i n t u i t í v* t u d á s. Ide sorolja a betűk, számjegyek fölismerését, s egyértelműen közéjük illeszthetnénk a tulajdonnevekkel történő azonosítást is. Azért kétséges azonban ez, mert Valerius Maximus Kr. u. 30-ban arról számolt be, hogy egy athéni tudós, akit fejen talált egy kő, elfelejtette a betűket, nem tudott többé írni-olvasni, máskülönben kielégítően működött az emlékezete. 1481-ben Antonio Guainerio egyik betege pedig az emberek nevét felejtette el (VICTORIA A. FROMKIN, Gondolatok az agy, az elme és a nyelv közti kapcsolatokról. In: BÁNRÉTI ZOLTÁN szerk., Nyelvi struktúrák és az agy. Neurolingvisztikai tanulmányok. Corvina, Bp., 1992. 67; GÓSY MÁRIA, A lexikális előhívás problémája. In: Beszédkutatás 2001. Szerk. GÓSY MÁRIA. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 2001. 128). A másik tudásszint PLÉH CSABA alapján a *k u l t u r á l i s* t u d á s, amelybe beletartozik a nyelvi szabályok rendszerének ismerete, a tulajdonképpeni kommunikáció, amit a névkutató csak a tulajdonnevek szerkezeti fölépítésének vizsgálatakor érint. A szerzőnek azt a tömör és találó meghatározását, mely szerint a kommunikáció az, mikor „valamiről mondunk valamit”, tehát *topik—komment* tagolódást föltételez, kiegészíthetjük azzal, hogy az identifikáció az, amikor „valamit azonosítunk valamivel”, vagyis a tagolódása: *topik—topik*. Az asszociatív—valószínűségi rendszer tehát összekapcsolja a nevet a denotátummal, a gondolkodás—szintaxis rendszer pedig kommuni-

kációra képessé teszi a tulajdonnevet, vagyis főnévként beépíti a mondatba. Azt vélhetők, hogy eljutottunk a tulajdonnév-elmélet kutatásának végére, hiszen meghatároztuk a tulajdonnevek helyét a nyelvi jelek rendszerében a kommunikáció mellett, illetőleg azon belül is. Közel sem lehetünk azonban megnyugodva, s meg kell vizsgálnunk más oldaláról a kérdést.

CARMICHEL az 1930-as években fejtette ki az emlékezés és beszéd közötti összefüggésről a véleményét. Megállapítása szerint a névvel ellátott objektumokra jobban emlékeznek az emberek. Ebből az következnek, hogy a név könnyebben megmarad az ember tudatában, jobban emlékszik rá, mint magára az objektumra. Ez a denotátum és a név együttes ismeretében igaz, s akkor a fordítottja is az: az objektum ismeretével összekapcsolt névre jobban emlékeznek az emberek. Ha azonban nincs a tudatunkban a denotátum (személyesen nem ismerjük az illetőt, nem láttuk sohasem a hegyet, folyót, települést, csak a nevét hallottuk), neve könnyebben kiesik a tudatunkból. Ennek magyarázata az agykutatók szerint a két tudatközpont: az azonosítás (identifikáció) és az emlékezés központjának külön való elhelyezkedése az agyban s a kettő közötti bonyolult összeköttetések hálózata, amelybe könnyen beléphet a felejtés „rövidzárlata”. A névtan szempontjából azonban ezzel még behatóbban kevesen foglalkoztak, pedig fölveti az identifikáció kutatásának biológiai, pontosabban neurológiai szükségszerűségét, vagyis az agyműködés ilyen irányú kutatását. Bevezetésül idézzük föl CHOMSKY (i. m. 167) megállapítását az elme kommunikációs szerepével kapcsolatban: „úgy vélem, hogy a téma [a nyelv és elme működésének összefüggése] strukturalista és viselkedésvű (behaviorisztikus) megközelítésének legfőbb gyengesége a magyarázatok könnyedségébe vetett bizalom, az a meggyőződés, hogy az elmének szerkezetileg egyszerűbbnek kell lennie, mint akármelyik ismert testi szervnek, és hogy több feltevés közül a legegyszerűbb elegendő kell hogy legyen valamennyi megfigyelhető jelenség magyarázatára”.

A XIX. században föllendült agykutatás művelői kétségtelenül fölismerték és leírták a mozgató és érző centrumok hollétét. BROCA már 1861-ben megállapította a beszédközpont helyét a bal homloklebenyben, a Sylvius-árok fenekén levő Reil-sziget környékén, amit azóta Broca-mezőnek neveznek. Későbbi kutatók (WERNICKE, GIACOMI, ECKERT, EIDINGER, LENHOSSÉK JÓZSEF, KERFORT és SHUTE) pontosították az észlelés, megértés, elmélyült gondolkodás, a beszédkézség, matematikai képesség, emlékezés stb. helyét a cortex (agykéreg) különböző helyein. A XX. század agykutatói később megállapították, hogy minél nagyobb szervezettségű valamely állat, annál inkább részletekre terjedő az agykéregben a helyhez kötöttség. Nincsenek azonban élesen elkülönítve még az embereknél sem, de sokkal élesebbek a határok, mint az állatoknál. Megállapították, hogy kisebb-nagyobb részek aránytalanul fejlettebbek vagy elmaradottabbak az egyes embereknél. A névkutatók azonban nem sokat foglalkoztak a neurológiával, hát még az efféle részletekkel! Pedig az egyik legfontosabb fölfedezés, az egyes központok közötti összekötő és társító (asszociáló) idegfonalak működésének vizsgálata sok segítséget adhatott volna az identifikáció mélyebb megértéséhez. Az agy központi részén található az úgynevezett Wernicke-mező, a fölismerő vagy azonosító központ, amely mind az agykéreg, mind az érzékelő központokkal szoros összeköttetésben van. Ezeknek az idegfonalaknak az erőssége, fejlettsége dönti el a különböző módon való fölismerés, azonosítás és emlékezés képességét. Egyes embereknél erőteljesebb, másokban gyöngébb az arcemória, vannak, akik számokat nem tudnak megjegyezni, vannak olyanok, akik neveket. Mindez teljesen független az agy más részeinek a működésétől. Kiváló kombinációs képességgel rendelkezők panaszkodhatnak arra, hogy a ma látott személyt holnap már nem ismerik föl, vagy matematikai zsenik lehetnek névfelejtők. Természetesen az ellenkezője is megtörténhet. LURIA nyomán BÁNRÉTI ZOLTÁN (Megjegyzések a neurolingvisztikáról.

In: BÁNRÉTI szerk. i. m. 1992. 10) megállapítja, hogy — amint a neve is mutatja —, az *anómikus afázia* bizonyos szavak, „főleg köznevek” produkálását, értését korlátozza. Ebből arra következtethetünk, hogy a tulajdonneveket reprodukáló mező másutt van. Ugyanebben a tanulmányában foglalkozik BÁNRÉTI a memóriakapacitás fontosságával, és azt írja, hogy a *deklaratív memória* a nyelv lexikális egységeinek tárolását és aktivitását végzi, majd ismerteti a deklaratív vagy procedurális és a *munka memória* különbségeit. A tulajdonnevek kutatóját a deklaratív memória érdekli, „amely kész egységeket, információkat állandó formában hosszú ideig tárol — többek között — a nyelv lexikális egységeinek tárolását és aktiválását végzi”. Jogosan merül föl a kérdés, hogy ez egyaránt vonatkozik-e a köznevekre és a tulajdonnevekre is. A válasz egyértelmű: nem! Ennek elfogadásához azonban az agykutatás további eredményeivel kell megismerkednünk.

CHOMSKY fönt idézett megállapításának hatására, vagy inkább a behaviorizmust fölvtató kognitív szemlélet következményeként világszerte megindultak a pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai vizsgálatok, s jelentős eredményeket értek el viszonylag rövid idő alatt. Ennek következtében egyesek (FROMKIN i. m. 59) az 1990-es éveket „agy évtizedének” nevezik. Először Amerikában fordult igen sok nyelvész az agyműködés nyelvi vetületének vizsgálata felé. Magyarországon főként a percepció, valamint az afázia-kutatások területén elsősorban Pléh Csaba, Gósy Mária, Bánréti Zoltán és mások munkáiban tapasztalhatjuk e vizsgálatok eredményeit. A névtudomány kutatói viszont — talán mondhatjuk, hogy egy-két kivételtől eltekintve világszerte — elhanyagolták az ilyen jellegű vizsgálatokat. Pedig már több mint húsz évvel ezelőtt megjelent PLÉH CSABA könyve, „A pszicholingvisztika horizontja” (Akadémiai K., Bp., 1980.), amely a megőrző emlékezés vagy szemantikai emlékezet modelljeit is bemutatta (101—5). Kétségtelen, hogy ezek proporcionális megközelítésűek, vagyis mondatokat föltételeznek az állításaikban. A tulajdonnévi fölismerés és megjegyzés (emlékezet) azonban ezt nem teszi szükségesszerűvé. A dolgok és események közti kapcsolatok megértésének és tárolásának modelljén kívül van még asszociációs, illetőleg érintkezésen alapuló, összekapcsolós emlékezeti modell is. Idézett munkájában PLÉH CSABA fölvetette annak lehetőségét, hogy az ember ugyanazt az információt többször, több helyen is szerepelteti (én teszem hozzá: az azonosító és a kommunikációs központban), vagyis nem olyan ökonomikus az elme, mint a számítógép. Akkor, 1980-ban így fejezte be gondolatmenetét: „E lezáratlan kérdések tárgyalásától itt el kell tekintenünk.” Később amerikai neurológusok igazolták föltevését. Bebizonyították, ha nem is ugyanakkora intenzitással, de a cortex különböző helyein egyszerre bevésődik ugyanaz a nyelvi jel, s asszociációs úton előhívható máshonnan, ha egyik helyen elhomályosult az emlékezete.

A szókincs kérdéseivel kapcsolatban sok vizsgálatot végeztek a neurolingvisztika, elsősorban az afázia és az agrammatizmus kutatói (S. E. BLUMSTEIN, *A Phonological Investigation of Aphasic Speech*. The Hague, 1973.; M. L. KEAN, *Agrammatism: A Phonological Deficit?*: *Cognition* 7. 1979: 69—83; L. MENN — L. OBLER eds., *Agrammatic Aphasia: Crosslanguage Narrative Sourcebook*. Amsterdam, 1990.; stb.), de inkább az indoeurópai nyelvekre jellemző nyelvtani viszonyokat jelölő funkciósavak (zárt szóosztály) és a közszavak (nyílt szóosztály) eltérő viselkedéseit, felejtésüket és az agyi sérülések helyének összefüggéseit vizsgálták. A magyar szakirodalomban GÓSY MÁRIA szentelt több fontos tanulmányt e kérdéskörnek (l. pl. *Beszédészlelés*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 1989., *Szókeresés a „mentális lexikonban”*: *Nyr.* 122. 1998: 189—201, *Az életkor hatása a mentális lexikon működésére*: *Nyr.* 124. 2000: 410—23, *A lexikális előhívás problémája*. In: *Beszédkutatók 2001*. Szerk. Uő. Bp., 2001. 126—42 stb). Legszívmelengetőbb volt számomra legutóbbi munkájában, hogy az angol TOT

(‘tip of the tongue’) rövidítés helyett megteremtette a magyar LEP (‘lexikális előhívás problémája’) szakkifejezést (i. m. 2001.). Fontos tudományos értéke viszont, hogy a lexémaszint mellett bemutatja a lemmaszint létét és működését. A *lemma* eredeti jelentésében ‘vezérszó’, ami itt inkább asszociatív szónak fogható föl. Az már szóbeli vitáink folyamán tisztázódott, hogy a közszavak és a tulajdonnevek lemmaszintje nem mindenben azonos. Például az elfelejtett *gereblye* szót fölidézheti az *ásó, kapa, lapát, kasza* stb. kerti eszköz, de William *Donovan* elfelejtett nevét nem fogja eszünkbe juttatni *Harold Alexander, Omar Bradley, Montgomery, Eisenhower, de Gaulle, Vorosilov, Guderian* vagy *Rommel* neve, pedig valamennyien a második világháború tábornokai voltak. Látszólag ellentmond ennek FREUD saját magán tett megfigyelése, amikor *Monaco* neve nem jött a nyelvére, de eszébe jutott *Montenegro, Colico, Montevideo* és *Piemont* (SIGMUND FREUD, *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague, 1973²., említi GÓSY i. m. 2001. 128). Ez azonban már fonológiai megközelítés, aminek számtalan szép példáját kapjuk GÓSY MÁRIA idézett 2001-es tanulmányában (*lomboz, lompos — hullámos; bognár, boglár — bolgár* stb.). Példái között vannak tulajdonnéviek is: *Matyi — Marci; Gál — Vég* stb. Minden bizonnyal sokan vannak közöttünk, akik egy-egy név elfelejtésekor elkezdik az ábécét mondani, s legtöbbször a megfelelő hangnál beugrik a keresett név. Ez azt jelenti, hogy a közszavak és a tulajdonnevek fölidezésének a fonológiai lemma szintje azonos (ha szabad egyáltalában ezt lemmának nevezni, s nem kellene kitalálni helyette egy pontosabb szakkifejezést — lehetőleg magyarul).

A tulajdonnevek neurológiai szempontú vizsgálatával — tudomásom szerint — csak két jelentősebb kutatócsoport foglalkozott (M. GROSSMANN — S. CARREY — E. ZURIF — L. DILLER, *Proper and Common Nouns: From Class Judgments in Broca’s Aphasia: Brain and Language* 28. 1986: 114—25; illetőleg: A. R. DAMASIO — H. DAMASIO — G. W. VAN HOESEN, *Prosopagnosia: Anatomic Basis and Behavior Mechanisms: Neurology* 32. 1982: 33—341; A. R. DAMASIO — H. DAMASIO, *Lesion Analysis in Neuropsychology*. New York — Oxford, 1989.; A. R. DAMASIO — D. TRANEL — H. DAMASIO, *Face Agnosia and the Neural Substrates of Memory: Annual Review of Neuroscience* 13. 1990: 89—109; A. R. DAMASIO — J. P. BRANDT — D. TRANEL — H. DAMASIO, *Name dropping. Retrieval of Proper or Common Nouns Depends on Different Systems in Left Temporal Cortex: Society for Neuroscience Abstracts* 17. 1991: 4; A. R. DAMASIO — D. TRANEL, *Knowing that „Colorado” goes with „Denver” does not imply Knowledge that „Denver” is in „Colorado”*; *Behavioral Brain Reserch* 40. 1992: 193—200). Különösen figyelemre méltók DAMASIO és munkatársai eredményei. Egyik kísérletük a prozognózia, vagyis a képről való fölismerés, azonosítás, tehát az identifikáció területére vonatkozott. Megállapították, hogy az állatokat föl nem ismerők a bal alsó temporális lebenyükön, a tárgyakat tévesztők a hátulsó alsó temporális, az arcokat föl nem ismerők pedig a bal temporális lemez pólusában sérültek. Vagyis az arcokról való azonosítás, az arcmemória helyét már ismeri az agykutatás. A tulajdonnevek több helyen való emlékezési központját és azok összekapcsolódásának sérüléseit bizonyította egy másik megfigyelésük, amelyet betegük nevére Boswell-szindrómának neveztek el. A beteg gondolkodás nélkül mondta, hogy *Denver* város *Colorado* államban van, de nem tudott egyetlen várost sem említeni, ha arra kérték, mondjon néhány várost Coloradoban. Ugyanígy tudta, hogy melyik futbalcsapat játszik Los Angelesben: *„Los Angeles, Rams”* — mondta, de arra nem tudott válaszolni, melyik városban játszik a *Rams*. Tehát agyában a város → állam/csapat → útvonal jól működött, de az állam/csapat → város már nem.

Mindez csupán csepp a tengerből. Nagy mennyiségű hasonló vizsgálatra lenne szükség, hogy a tulajdonnevek egyes fajainak egymáshoz való viszonyát megismerjük a gondolkodás szempontjából, hogy el tudjuk helyezni a különböző tulajdonnevek me-

morizálásának helyeit az agy különböző részein, hogy megismerjük a tulajdonnevekkel kapcsolatos asszociációk idegrendszeri működését. S miután mindezekkel megismertünk, még mindig előttünk állnak azok a kérdések, hogy miként alkalmazzuk ezeket a névkutatásban, lehetnek-e támpontjai a köznevek és tulajdonnevek elkülönítésének, használhatjuk-e az eredményeket a névrendszertanban, és így tovább. A kommunikáció neurolingvisztikai kutatása jóval előbbre tart, s igen nagy az identifikációkutatás lemaradása. A névlélektani (onomatopszichológiai) kutatások mellé (amelyek a névvarázs, névtabu, óvónevek vizsgálatára irányulnak) meg kell teremteni az agyi névkutatás (onomatoneurológia) tudományát is. Ehhez természetesen agykutató orvosokból, pszichológusokból és onomatológusokból összeálló csoportra lenne szükség. A jövő nemzedék föladata átvenni az eddigi eredményeket, s továbbindulni a kutatás útján az általános névelmélet kimunkálása, megteremtése felé.

HAJDÚ MIHÁLY

Communication and identification

The literature on linguistic communication employs a lot of proper names for exemplification but does not as a rule discuss their role in the course of communication. The reason is that there are essential differences between communication and identification. Simple identification takes place via the senses (in terms of smell, taste, sound, or sight) and is based on a biological endowment. Human identification, in turn, takes place in terms of linguistic signs, in particular, proper names, but these have no communicative value in themselves (as in introducing someone or in a list of names). Proper names gain a communicative role when they appear as nouns inserted into sentences. The role of proper names in thinking can be explored with the help of recent results in brain research. It has been established that speaking and the knowledge of names are located in two different areas of the brain. Proper names are pieces of knowledge stored in an invariable shape and are not found in the brain where common lexical knowledge is stored; indeed, they can be retrieved in a different manner, too. The brain stores the same pieces of knowledge at several different places but with diverse degrees of imprinting. The degree of memorisation of proper names is shallower than that of common words; the former are easier to forget than the latter. The topic requires further research before our knowledge of it can be claimed to be definitive.

MIHÁLY HAJDÚ